

ЛЕКЦІЯ 4.
КОЗАЦЬКА УКРАЇНА

1. Козацька доба в історії України

Українське козацтво як історичне явище (XV – XVIII ст.).

Виникнення козацтва на українських землях в 15 ст. було закономірним, оскільки тоді південні українські землі становили собою складову "кордону", що розділяв світи осілого землеробського населення і степових кочівників. Подібні до козацтва соціальні явища на українських теренах відомі з давніх часів. Проте свою характерну назву "козацтво" вони отримали лише в 2-й пол. 15 ст.

Перші згадки про козаків містяться в актових джерелах за 1492 р. та в хроніці 16 ст. Марціна Бельського про події 1489 р. і стосуються цих груп людей.

У середині 16 ст. на Подніпров'ї та Поділлі козакування стало певним видом занять і специфічним способом життя багатьох людей.

Зростанню чисельності козаків сприяло створення Запорозької Січі – військових охоронних поселень у низинах Дніпра за його порогами. Запорозька громада досить швидко поповнювалася енергійними, здібними до військової справи представниками різних національностей і різних соціальних верств.

Ілля Рєпін.

Запорожці пишуть листа турецькому султанові (1880-1881)

Політичний лад Козацької Держави

- **Політичний лад Гетьманщини** (інша назва – Козацька Держава) успадкував традиційні форми козацького самоврядування, що існували в середині 17 ст. (полково-сотенний устрій – реєстрового козацтва). Полк, що об'єднував козаків певної території і становив військову одиницю, набув значення адміністративного округу, козацький полковник як військовий командир став водночас і головою цивільної адміністрації. Вищим органом управління були полкові ради, ядро яких становила полкова старшина (обозний, хорунжий, писар, суддя). До участі в полкових радах залучалися сотники, сотенна старшина (осавул, хорунжий, писар) та козаки полкової сотні. До компетенції ради входило обрання чи усунення від уряду полковника (у 2-й пол. 17 ст.), здійснення контролю за діяльністю полкових урядовців тощо. Найбільш дієвими були полкові ради у воєнні роки, коли збиралися всі козаки полку.

2.2. Визвольна війна середини XVII ст. чи Національна революція 1648–1676 рр.? Богдан Хмельницький.

Історичне значення національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького

Утворення української гетьманської держави на Лівобережжі

Формування нової української еліти

Національно-визвольна війна дала могутній імпульс для розвитку національної самосвідомості

Продовження героїчних традицій українського народу в боротьбі за державність

Після завершення визвольної війни протягом тривалого часу проіснувала українська держава у складі Росії

Довгий час козаки, селяни, городяни користувались завоюваннями часів Б. Хмельницького

Сприяння розвитку усної народної творчості, історії, художньої літератури тощо

Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького – великий приклад для прийдешніх поколінь як зразок мужності, героїзму та самопожертви в ім'я здобуття власної держави

Причини української національної революції XVII ст.:

Соціально-економічні	Політичні	Національно-релігійні
<ul style="list-style-type: none"> • Швидке зростання в Україні землеволодінь польських магнатів і шляхти; • Збільшення панщини до 5 днів на тиждень, збільшення різних повинностей селян, побори орендарів; • Закріпачення селян; • Економічні утиски міщан і козаків.	<ul style="list-style-type: none"> • Українці не мали своєї держави, усі посади належали полякам; • Українські князі і шляхта значною мірою полонізувалися; • Фактичне політичне лідерство в українському суспільстві перейшло до рук козаків; • Наступ польської влади на права і вольності козацтва (реєстрового і нереєстрового);	<ul style="list-style-type: none"> • Утиск православної церкви і переслідування православного населення; • Загострення релігійних і національних протиріч.

Періодизація національної революції:

I період (лютий 1648 – серпень 1657 р.) – початок і найбільше піднесення національно-визвольної та соціальної боротьби, яка привела до утворення Української національної держави – Гетьманщини.

II період (вересень 1657 – червень 1663 р.) – громадянська війна, що привела до поділу козацької України на Лівобережну і Правобережну.

III період (червень 1663 – вересень 1676 р.) – боротьба за возз'єднання української держави, за її суверенітет. Тобто закінчується українська національна революція після падіння гетьмана П. Дорошенка у 1676 р.

Рушійними силами Національної революції виступали:

козацтво, частина шляхти, духовенство, селянство і міщанство. Формувалися сотні загонів, що повели боротьбу проти польського панування, засилля католицизму, соціального утиску.

Діарама Зборівська битва.

(м. Зборів Тернопільської області)

Художник Степан Нечай.

Найвище піднесення боротьби. Виборення козацькою Україною незалежності (лютий 1648 – червень 1652). Намагаючись домогтися поновлення вольностей Війська Запорозького як автономії, група старшин і козаків, очолювана Б.Хмельницьким, підготувала восени 1647 план повстання.

Б. Хмельницький
(1595 – 1657рр.)

Невдача в реалізації початкового плану повстання спонукала організаторів перебратися на Запорожжя.

Порозумівшись із залогою Микитинської Січі, 4 лютого (25 січня) 1648 вони оволоділи нею; 9 лютого (30 січня) завдали поразки урядовим підрозділам.

Обраний гетьманом Б.Хмельницький, уклавши угоду про військово-політичний союз із кримським ханом Іслам-Гіреєм III, розгромив польське військо на Жовтих Водах 16 (6) травня і під Корсунем (нині м. Корсунь-Шевченківський) 26 (16) травня. Виникли сприятливі умови для походу в центральні райони України, однак гетьман і більшість старшин ще не думали поривати з Річчю Посполитою, сподіваючись реформувати її політичний лад шляхом зведення на королівський трон монарха-некатолика.

Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (події 1648 – 1650 рр.)

Велись переговори з багатьма державами, було укладено:

- Зборівський договір - 8 серпня 1649 року;
- Білоцерківську угоду - 18 вересня 1651 року;
- Московсько-український договір - 1654 року

Після укладення не вигідного для козацької України **Білоцерківського договору 28 (18) вересня 1651** населення повело боротьбу проти реалізації його умов.

Козацька Україна (у складі Брацлавського воєводства, Київського воєводства та Чернігівського воєводства) виборола незалежність. Тут селянська війна завершилася визнанням із боку уряду головніших соціально-економічних завоювань поспільства. На решті українських земель польські власті поновили дореволюційні політичні і соціально-економічні порядки. Національно-визвольна боротьба зазнала тут остаточної поразки. Так стався поділ України на 2 частини: меншу, де внаслідок революційної боротьби утворилася Українська держава (козацька Україна, Гетьманщина), і більшу, що продовжувала залишатися у складі Речі Посполитої.

Союз з Москвою. Військове втручання гетьмана в боротьбу за владу в Молдові погіршило геополітичне становище Козацької Держави. У пошуках виходу із ситуації пошуквалися переговори з Москвою щодо прийняття протекції російського царя Олексія Михайловича, і 11 (1) жовтня 1653 Земський собор ухвалив відповідне рішення. Кінець 1653 р. виявився для козацької України катастрофічним: укладена 15 (5) грудня 1653 польсько-кримська угода не передбачала визнання її як держави. За таких обставин 18 (8) січня 1654 Переяславська рада ухвалила прийняти протекцію російського московського царя Олексія Михайловича.

Микола Івасюк
В'їзд Богдана Хмельницького до Києва (картина 1892-1912)

Тарас Шевченко
Смерть Б. Хмельницького (картина 1836 – 1837 рр.)

Українська національна революція XVII ст. заклала необхідний фундамент національної ідеї та створила первинний зразок організації української державності, що стала метою для усіх наступних генерацій борців та її сучасних будівничих.

- *Богдану Хмельницькому та його соратникам вдалося встановити дипломатичні відносини із урядами Речі Посполитої, Російської держави, Османської імперії, Кримського ханства, Молдови, Трансильванії, Швеції, Франції, Великої Британії.*

Руїна (1657–1687 рр.).

24

УКРАЇНА в ДОБУ РУЇНИ (1657–1667)

Зміцнення Української козацької держави непокоїло сусідніх володарів, які почали вдаватися до ворожих дій за спиною гетьманського уряду. Поліпшити ситуацію в Україні прагнув Іван Виговський, який, обіймаючи гетьманську владу, пішов на розрив з Московією. Щоправда, намірам Виговського не судилося здійснитися. Врешті-решт в Україні розгорілася жорстока братовбивча війна. Після відмови Юрія Хмельницького від гетьманства 1663 р. територію козацької держави було поділено на Правобережну та Лівобережну Гетьманщини. На правобережні полки через гетьмана Павла Тетерю намагалася впливати Польща, прагнучи відновити й утвердити там свою владу. Лівобережні козаки, очолювані Іваном Брюховецьким, дедали більше підпадали під владу Москви.

Масштаб 1 : 6 400 000 (в 1 см 64 км)

The map illustrates the geographical and political divisions of Ukraine during the Ruina period. It shows the borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth (ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ), the Tsardom of Moscow (МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО), the Crimean Khanate (КРИМСЬКЕ ХАНСТВО), and the Ottoman Empire (ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ). Key cities and fortresses are marked, including Warsaw (ВАРШАВА), Lublin (Люблін), Kiev (Київ), and others. A green line indicates the border of the Cossack state under Ivan Vyhovskiy. A legend in the bottom left corner provides details on the map's symbols and colors, including the Cossack border, the residence of Ivan Vyhovskiy, the Moscow captivity in Kiev, the Hadiach Agreement (1658), the Battle of Konotop (1659), and the territories controlled by Pavlo Teteria (1663-1665) and Ivan Briukhovetskiy (1663-1668).

Причини Руїни (1657 – 1687 рр.):

1. Відсутність загальнонаціонального лідера;
2. Глибокий розкол серед української політичної еліти з питань внутрішньої і зовнішньої політики;
3. Егоїзм козацької старшини, її нездатність поставити державні інтереси вище особистих;
4. Намагання Росії, Польщі, Османської імперії та Кримського ханства загарбати українські землі.

Руїна. Смерть гетьмана привела до розколу серед його соратників.

Україна на двадцять років стала гігантським полем битви «всіх проти всіх». Скориставшись недосвідченістю Ю.Хмельницького, І.Виговський на початку вересня усунув його від влади, у жовтні на Корсунській раді 1657 домігся обрання себе гетьманом. Його зовнішня політика сприяла зміцненню міжнародного становища держави, проте він ігнорував соціально-економічні інтереси козацьких низів, традиційні права і свободи запорожців, та водночас загравав зі старшиною. Це викликало у листопаді 1657 р. опозиційний до нього потужний соціально-політичний рух. Протестувальників очолили Запорозькі січові старшини (прагнули домогтися провідної політичної ролі Запорозжя в козацькій Україні) та полтавський полковник Мартин Пушкар (плекав надію перехопити гетьманську булаву).

Гетьман України 1657 – 1659 рр. Іван Виговський

Гетьман України Юрій Хмельницький

Політика

I. Виговського

- 1. Зберігав союзницькі відносини з Московською державою.
- 2. Активізував зв'язки з Кримом, Швецією, домовився про перемир'я з Польщею.
- 3. Зміцнював становище козацької старшини і православної шляхти, роздаючи землі, що призводило до наростання соціальної напруженості та невдоволення народу.
- 4. Боровся з антигетьманською опозицією: здійснював економічну блокаду Запоріжжя, за допомогою татарського війська придушив повстання полтавського полковника М. Пушкаря і кошового отамана Я. Барабаша під Полтавою, підтримуване Москвою (1658 р.). Подвійна гра москви змусила Виговського замислитися [над пошуком нового союзника.](#)
- 5. Після довгих вагань він звертається до Речі посполитої
- Підписав Гадяцький договір (1658 р.) з Річчю Посполитою.

6 вересня 1658 р . на козацькій раді було схвалено Гадяцький договір :

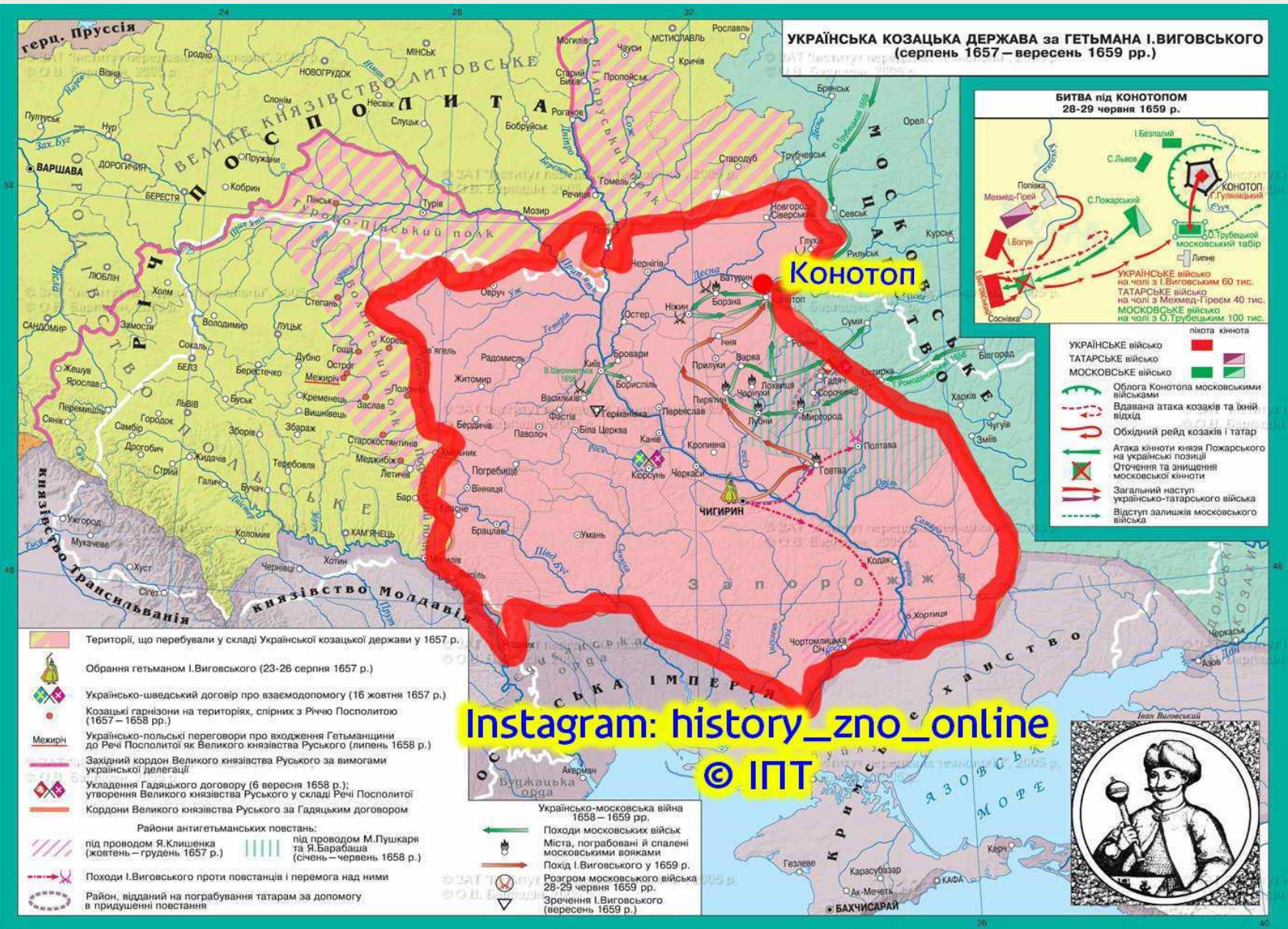
- ❖ Україна в межах Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств під назвою Велике князівство руське входила до складу Речі Посполитої як третя складова федерації — поряд із Польським королівством і Великим князівством Литовським;
- ❖ федерація об'єднувалася особою спільного короля, обраного представниками всіх трьох держав;
- ❖ на чолі Руського князівства був гетьман, якого затверджував король, гетьман обирався довічно; В його руках зосереджена виконавча влада.
- ❖ гетьманові заборонялися зовнішньополітичні відносини з іншими державами;

- ❖ польські й литовські війська не мали права перебувати в Україні; Князівство матиме власну армію - козацький реєстр повинен був становити 30 тис. осіб + 10 тис найманців.
- ❖ дозволялася власна судова і фінансова система, карбування власної монети
- ❖ дозволялося заснувати в Руському князівстві дві академії й необмежену кількість гімназій, шкіл і друкарень.
- ❖ Церковна унія мала бути скасована. Водночас п'ять православних ієрархів отримували місце в сенаті.
- ❖ Запроваджувалася свобода слова і друку

Річ посполита після гадяцької угоди

УКРАЇНЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА за ГЕТЬМАНА І.ВИГОВСЬКОГО (серпень 1657 – вересень 1659 рр.)

- УКРАЇНЬСЬКЕ військо
ТАТАРСЬКЕ військо
МОСКОВСЬКЕ військо
- Облога Конотопа московськими військами
  - Вдавана атака козаків та їхній відхід
  - Обхідний рейд козаків і татар
  - Атака кінноти князя Пожарського на українські позиції
  - Стороння та знищувальна московської кінноти
  - Загальний наступ українсько-татарського війська
  - Відступ залишків московського війська

- Території, що перебували у складі Української козацької держави у 1657 р.
- Обрання гетьманом І.Виговського (23-26 серпня 1657 р.)
- Українсько-шведський договір про взаємодопомогу (16 жовтня 1657 р.)
- Козацькі гарнізони на територіях, спірних з Річчю Посполитою (1657 – 1658 рр.)
- Межиріччя
- Українсько-польські переговори про входження Гетьманщини до Речі Посполитої як Великого князівства Руського (липень 1658 р.)
- Західний кордон Великого князівства Руського за вимогами української делегації
- Укладення Гадяцького договору (6 вересня 1658 р.); утворення Великого князівства Руського у складі Речі Посполитої
- Кордони Великого князівства Руського за Гадяцьким договором
- Райони антигетьманських повстань: під проводом Я.Клищенка (жовтень – грудень 1657 р.) під проводом М.Пушкаря та Я.Барабаша (січень – червень 1658 р.)
- Походи І.Виговського проти повстанців і перемога над ними
- Район, відданий на пограбування татарам за допомогу в придушенні повстання

Instagram: history_zno_online
© ІПТ

- Українсько-московська війна 1658 – 1659 рр.
- Походи московських військ
- Міста, пограбовані й спалені московськими вояками
- Похід І.Виговського у 1659 р.
- Розгром московського війська 28-29 червня 1659 рр.
- Зречення І.Виговського (вересень 1659 р.)

Україно-московська війна

- Гадяцький договір не було втілено в життя.
- Хоча польський сейм і ратифікував його (крім пункту про скасування яцерковної унії), виконувати умови договору поляки не збиралися.
- Московський уряд закликав народ до непокори гетьману, підтримав тих, хто протистояв гетьману й восени 1658р., оголосивши І. Виговського зрадником, розгорнув наступ на Україну.
- **Розпочалася україно-московська війна, наприкінці березня 1659 р.** понад 100-тисячна армія на чолі з князем *О. Трубецьким* вторглась в Україну. 20 квітня її було зупинено під Конотопом .
- **Головна битва відбулась 28 червня 1659 р. в районі с. Соснівки під Конотопом. Козацька армія за підтримки кримських татар розгромила вщент армію загарбників.**

Карта бою під Конотопом

Битва під Конотопом

Прихід до влади Ю. Хмельницького

- Проте, перемога над московитами не принесла внутрішньополітичної стабільності, пропольська орієнтація Виговського відштовхнули від нього рядових козаків та селянство, які побоювались повернення влади польської шляхти.
- **Розпочався антигетьманський виступ, полум'я** громадянської війни запалили Яким Сомко, Іван Золотаренко, проти Виговського виступив Іван Богун. Іван Сірко підняв Запорожців.
- **21 вересня 1659 р.** під містом Германівкою на Київщині відбулася козацька рада, на якій було виголошено недовіру Івану Виговському та обрано новим гетьманом **Ю. Хмельницького.**
- І. Виговський змушений був зректися гетьманської булави та втекти на Волинь

Гетьман Юрій Хмельницький.

Порушення територіальної цілісності Гетьманщини

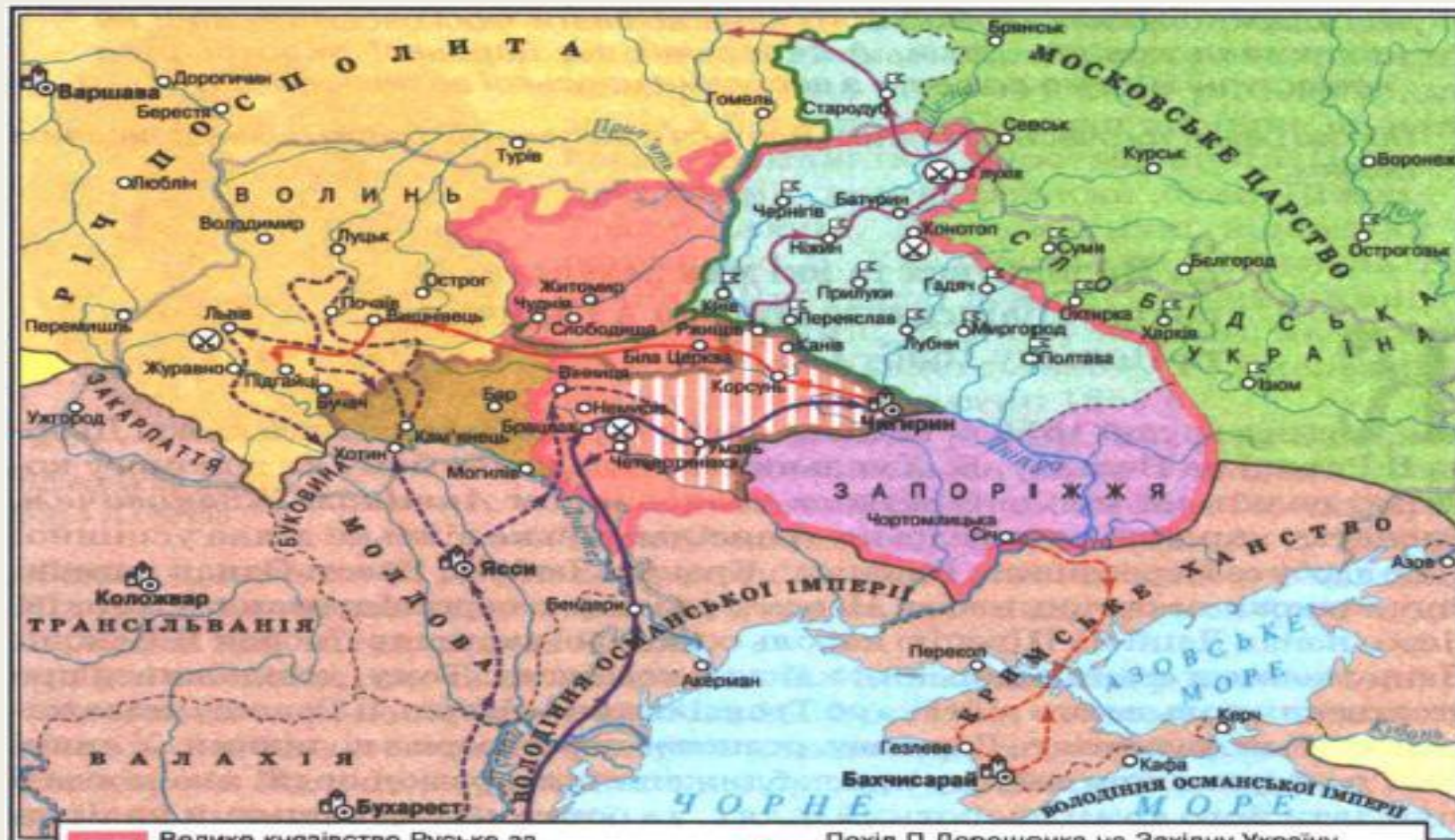
- Після отримання гетьманської булави Ю. Хмельницький вирішив налагодити мирні відносини з Московською державою. Були укладені Переяславські статті 1659 р., які містили наступні положення, та мали для Гетьманщини небажані результати, і викликали глибоке обурення у більшості козаків
- ❖ старшина без дозволу царя не мала права переобирати гетьмана;
- ❖ гетьман позбавлявся права самостійно призначати, звільняти чи засуджувати до страти старшину й полковників;
- ❖ московське військо, окрім Києва, розміщувалося ще в Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві та Умані.
- Фактично Гетьманщина перетворилася на автономію
- Московії, що спричинило велике незадоволення
- старшини, особливо на Правобережжі.

Слободищенський трактат

- Тим часом Росія та Польща готуються до нової війни, щоб остаточно завершити боротьбу за українські землі. У воєнній кампанії 1660 р. московська армія, до якої змушені були приєднатися козаки, зазнала поразки на території Західної України, території якої хотіли визволити з під влади Польщі, від польсько-татарської армії
- Основні події кампанії відбувалися *в районі Чуднова на Волині.*
- Політичним наслідком цього став перехід Ю. Хмельницького на бік поляків і у жовтні 1660 р. він укладає Слободищенський трактат:
- ❖ Україна відновлювала державний зв'язок з Річчю Посполитою на основі Гадяцького договору 1658 р.
- ❖ Велике князівство Руське не створювалося, Україна отримувала лише автономію на чолі з гетьманом.
- ❖ Українська армія зобов'язувалася взяти участь у воєнних діях проти Московської держави.

політичний розкол українського суспільства

- Це спричинило політичний розкол українського суспільства.
  - Ю. Хмельницький залишився без підтримки. З'являється загроза перетворення українських земель на арену боротьби між Московією і Річчю Посполитою, бо **кожна з цих держав вважала, що має законні права на українські землі.**
  - Почався поділ території України на **Правобережну**, яка визнавала **польську владу**, і **Лівобережжя**, підвладну **Московській державі**.
  - В обох частинах Української держави в 1663 р. було встановлено окремі гетьманати:
    - ❖ на Правобережжі в січні 1663 р. козацька рада в Чигирині обрала гетьманом **Павла Тетерю (1663–1665 рр.)**,
    - ❖ на Лівобережжі після короткого гетьманування Я. Сомка (1662 р.), якого не визнала Москва, 27 червня 1663 р. на Чорній раді в околицях міста Ніжина обрали гетьманом **Івана Брюховецького (1663–1668 рр.)**.
  - Отже, Україна розпалася на 2 частини з **протилежною політичною орієнтацією**, на 2 держави, що боролися між собою: одна – на боці **ПОЛЬЩІ**, інша – на боці **МОСКВИ**. Українська державність опинилася в стані глибокої кризи.

	Велике князівство Руське за Гадяцьким договором 1658 р.		Похід П. Дорошенка на Західну Україну восени 1667 р.
	Похід українського і московського війська восени 1660 р.		Турецькі походи в Україну в 1672–1675 рр.
	Територія Правобережної Гетьманщини (від 1663 р.)		Межа турецьких завоювань на 1776 р.
	Територія Лівобережної Гетьманщини (від 1663 р.)		Західне Поділля, перетворене на османську провінцію
	Територія Запоріжжя (у 1667–1686 рр. під московсько-польським протекторатом; після 1686 р. – під московським)		Похід І. Сірка на Крим у 1675 р.
	Похід Яна Казимира на Лівобережжя в 1663–1664 рр.		Чигиринські походи турецького війська 1677–1678 рр.
	Польсько-московський кордон за Андрусівською угодою 1667 р.		Спустошені війною території, що за умовами Бахчисарайського договору 1681 р. повинні були залишитися незаселеними
			Місця визначних битв
			Полкові міста на 1680 р.

Гетьмани розділеної України

Правобережна Україна	Лівобережна Україна
Павло Тетеря 1663- 1665	Іван Брюховецький 1663- 1668
Петро Дорошенко 1665- 1677	Дем'ян Многогрішний 1669- 1672
Юрій Хмельницький 1677- 1681	Іван Самойлович 1672- 1687

Лівобережна Україна
Правобережна Україна
Запоріжжя

Instagram: [history_zno_online](https://www.instagram.com/history_zno_online)

© ІПТ

- Кордони Української козацької держави у 1659 р.
- Обрання гетьманом Ю.Хмельницького (28 вересня 1659 р.)
- Міста, у яких, згідно з Переяславськими статтями 1659 р., укладеними між Ю.Хмельницьким і царським урядом, мали розміститися московські гарнізони
- Похід українських і московських військ восени 1660 р.
- Дії польсько-татарських військ
- Слободищанська угода (7 вересня 1660 р.)
- Обрання гетьманом Я.Сомка (25 квітня 1662 р.)
- Обрання гетьманом П.Тетері (13 січня 1663 р.)
- Обрання гетьманом І.Брюховецького (18 червня 1663 р.)
- Територія, на яку поширювалася влада П.Тетері (1663 – 1665 рр.)
- Резиденція П.Тетері
- Території, на які поширювалася влада І.Брюховецького (1663 – 1668 рр.)

- Резиденція І.Брюховецького
- Міста, до яких, згідно з Московськими статтями 1665 р., укладеними між І.Брюховецьким і царським урядом, вводилися московські гарнізони
- Похід польсько-українсько-татарських військ на Лівобережжя (жовтень 1663 – березень 1664 рр.)
- Початок антипольського повстання на Правобережжі (лютий 1664 р.)
- Території, охоплені повстанням проти польського панування і гетьмана П.Тетері (лютий 1664 – червень 1665 рр.)

- Обрання гетьманом П.Дорошенка (серпень 1665 р.)
- Кордон між Річчю Посполитою і Московським царством за Андрусівським перемир'ям (30 січня 1667 р.);
- Похід П.Дорошенка на Західну Україну восени 1667 р.
- Підгасцька угода; визнання П.Дорошенком влади польського короля (9 жовтня 1667 р.)

Гетьманування Павла Тетері 1663-1665 рр.

Спираючись на підтримку **Польщі** Павло Тетеря сподівався поширити свою владу на Лівобережжя.

Восени **1663 р.** розпочався похід на Лівобережну Україну за підтримки королівських військ. Але **він не приніс ніякого результату**, оскільки на Правобережжі розпочався антигетьманський виступ і Тетеря змушений був повернутись.

Павло Тетеря - гетьман Правобережної України (1663 - 1665)

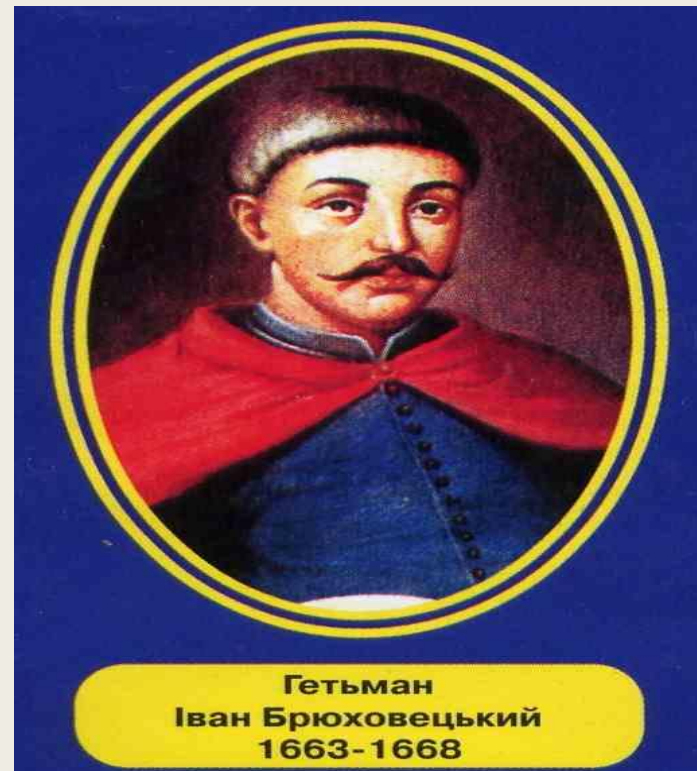
Гетьманування Івана Брюховецького
(1663-1668 рр.)
Гетьман Лівобережної України, обраний на
«Чорній раді»

Був першим українським гетьманом, що відвідав Москву і навіть одружився з московською княжною.

Уклав із Москвою Батуринські статті (1663 р.):

- підтверджено умови Березневих статей (1654 р.) і Переяславських статей (1659 р.);
- Гетьманщина забезпечує харчами московське військо в Україні;
- Україна повертає московським поміщикам селян-утікачів;
- українським купцям заборонено ввозити і продавати тютюн і горілку в Московській державі, а хліб — на Правобережжі й у Кримському ханстві.

Іван Брюховецький - гетьман Лівобережної України (1663 - 1668)

Московські статті (1665 р.)

- вже у 1665 р. він уклав з Росією інший договір **Московські статті**, які значно обмежували автономію лівобережної Гетьманщини.

- **Московські статті (1665 р.)**

- ✓ вибори гетьмана відбувалися лише за згоди царя;
- ✓ московські залоги розташовувалися в усіх найбільших українських містах, а також у фортеці Кодак;
- ✓ податки збирали московські посадовці;
- ✓ митрополит української православної церкви призначався Москвою.
  - За те, що **І. Брюховецький фактично «запродав» Україну Московському царству**, він отримав титул російського боярина та маєток.
  - Ці статті стали важливим ударом для української державності. Призвели до нових заворушень та повстань.

Андрусівське перемир'я (1667р.)

Підписав Андрусівське перемир'я (1667р.) між Московською державою та Річчю Посполитою:

- **Правобережна** Україна відходила до **Польщі**;
  - **Лівобережна** Україна залишалася за **Московською державою**;
  - **Київ** тимчасово контролював лівобережний гетьман, згодом це місто мало відійти до Польщі;
  - **Запорозька Січ** перебувала під спільним контролем обох держав.
- У **1668р.**, Іван Брюховецький, побоюючись втратити гетьманство через загальне незадоволення, **заявив про вихід України з-під влади Москви і перехід під турецький протекторат, очолив антимосковське повстання;**
- розпочав переговори з **П. Дорошенком**, правобережним гетьманом. Коли на Лівобережну Україну перейшли полки П. Дорошенка, лівобережні козаки виступили проти І. Брюховецького і вбили його. П. Дорошенко наказав поховати гетьмана з почестями.

Андрусівське перемир'я (1667р.)

<i>Зміст</i>			
У складі Московської держави залишалася Лівобережна Україна, Сіверська земля за Черніговом і Стародубом, а також Смоленськ	За Річчю Посполитою закріплювалися Правобережна Україна, Білорусія із Вітебськом, Полоцьком і Двінськом	Київ з прилеглими містечками на два роки залишався за Московською державою, а потім передавався Речі Посполитій	Запоріжжя передавалося під спільну владу обох держав і їх захист від татарських набігів
↓ ↓ ↓ ↓			
<i>Наслідки</i>			
Санкціонував поділ українських земель між Річчю Посполитою і Московською державою виключно в їхніх інтересах	Завдав тяжкого удару козацькій Україні, прирекаючи її на політичний занепад	Став юридичною перешкодою на шляху до об'єднання Правобережного і Лівобережного гетьманатів	

- Таким чином, Московське царство та Річ Посполита зовсім не враховуючи інтереси української сторони поділили між собою Україну.
- На підписання цієї угоди не запросили ні лівобережного гетьмана **І. Брюховецького**, ні новообраного гетьмана Правобережної України **П. Дорошенка**.
- Це викликало обурення П. Дорошенка, який у зовнішньополітичній діяльності починає орієнтуватися на **Туреччину (Османську імперію)**.

Петро Дорошенко - гетьман Правобережної України –
«Сонце Руїни»
(1665 – 1676) «»

Петро Дорошенко

- Визначний український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького Правобережної України (1665-1676), очільник Гетьманщини (1668 - 1670). Козацький полковник, один із найближчих соратників Б. Хмельницького.
- У 1668 р. домігся возз'єднання Української козацької держави і був обраний її гетьманом. В умовах загострення боротьби з Річчю Посполитою і Московською державою у **1669 році прийняв протекторат Османської імперії**, через це Правобережжя стало ареною виснажливої війни польської, московської й турецько-татарської армії. У цій ситуації Дорошенко зрікся влади.
- Гетьманування, котре припало на добу Руїни, провів у постійних війнах, як з зовнішніми так і внутрішніми супротивниками.

Петро Дорошенко (1665—1676 рр.).

Становище, що склалося після укладення Андрусівського перемир'я, вимагало від українства **згуртованості у відстоюванні власних інтересів**. Для проведення такої лінії потрібна була сильна особистість. Такою особистістю став гетьман

П. Дорошенко (1665—1676 рр.). Він зумів

- ❖ приборкати анархію, що панувала на Правобережжі,
- ❖ відновити діяльність органів влади і зміцнити свою владу.

Своїм першочерговим завданням П. Дорошенко вважав **об'єднання двох частин України**. В 1668 р. після успішного антимосковського повстання на Лівобережжі **Дорошенка було оголошено гетьманом обох боків Дніпра**.

Для організації опору Польщі Дорошенко був змушений повернутися на Правобережжя, залишивши на **Лівобережжі** наказним гетьманом **Дем'яна Многогрішного**

Петро Дорошенко (1665—1676 рр.).

- Але Росія і Річ Посполита, не бажаючи втратити свою присутність в Україні, виступили проти її возз'єднання в єдину державу. Гетьману довелося вести війну на два фронти. До того ж ворожу позицію щодо нього зайняли і запорожці. Вони висунули своїх кандидатів на посаду гетьмана – спочатку П. Суховія, якого підтримували татари, а потім М. Ханенка (1669-1674), якого визнала Польща. **А наказний (тимчасовий) гетьман Лівобережжя Д. Многогрішний переходить на бік Росії.** На старшинській раді в грудні 1668 р. він був проголошений новим лівобережним гетьманом (1668-1672). Козацька Україна знову розкололась на два гетьманства.

Петро Дорошенко (1665—1676 рр.).

- У 1669 р. П. Дорошенко укладає союзний договір з Туреччиною (Корсунські статті) і переходить під протекторат турецького султана. Дорошенко отримав від османського султана Мехмеда IV титул бея українського санджаку (області)
- ✓ територія Української держави мала охоплювати землі від Перемишля до Путивля;
- ✓ підтверджувалося право вільного вибору гетьмана, який обирався довічно;
- ✓ українське населення звільнялося від сплати податків і данини на користь османської казни;
- ✓ на українських землях османи і татари не мали права споруджувати мечеті і брати ясир;
- ✓ Османська імперія і Кримське ханство не повинні були укладати мирних договорів з Річчю Посполитою і Московією без згоди гетьмана;

- Не все козацтво сприймає позитивно рішення, щодо протекторату Османської імперії. Запорозькі козаки засудили таке рішення старшини.
- Правобережна Україна розколюється ще на 2 частини.
- На північній частині Правобережної України гетьманом обрано М.Ханенка.
- Відтепер в Україні одночасно перебувало три гетьмана:
- П. Дорошенко,
- Д. Многогрішний
- М. Ханенко.

Петро Дорошенко (1665—1676 рр.).

- Об'єднані козацько-турецькі війська здійснюють похід на Правобережжя проти поляків.
- Завдані поразки змусили поляків у жовтні 1672 р. підписати з Туреччиною Бучацький мирний договір , за яким
- ✓ Річ Посполита визнавала існування Української козацької держави під протекторатом турецького султана в межах **Брацлавщини і Південної Київщини.**
- ✓ Східне Поділля переходило до Туреччини, а решта Правобережжя залишалася під владою поляків.
- ✓ Польща зобов'язувалася сплачувати данину.

Бучацький мирний договір

Бучацький мир засвідчив помилковість політики П. Дорошенка, який у боротьбі за об'єднання України сподівався на допомогу **Туреччини**.

Московська держава сприйняла Бучацький договір як зречення Речі Посполитої й наприкінці 1673 р. розпочала воєнні дії проти П. Дорошенка

П. Дорошенко опинився в скрутному становищі. Його влада поширювалася лише на Чигирин та його околиці. У вересні 1676 р., коли московська армія оточила Чигирин, П. Дорошенко, щоб уникнути кровопролиття, поклав перед брамою булаву і склав присягу царю.

Зі зреченням гетьмана П. Дорошенка, на думку істориків В.Смолія і В.Степанкова, завершився останній етап Української національної революції (1648—1676 рр.).

- У 1669 р. Д. Многогрішний підписав з Росією Глухівські статті, які дещо розширювали права української автономії.
- *Глухівські статті (1669 р.)*
  - ✓ московські залоги розташовувалися лише в п'яти містах — Києві, Переяславі, Чернігові, Ніжині та Острі;
  - ✓ податки збирала козацька старшина;
  - ✓ реєстр становив 30 тис. осіб;
  - ✓ гетьманові дозволялося тримати наймане військо – **компанійців** (кінноту) 1 тис. осіб. На них покладалися функції підтримання порядку (попереджати про «всякие шатости й измены», перешкоджати самовільному вступу до козацтва тощо);
  - ✓ резиденція гетьмана переносилася **до Батурина**.
    - У 1672 р. проти Д. Многогрішного, **проросійська козацька старшина**, яку Многогрішний усунув від влади сфабрикувала проти нього справу про «зраду». Гетьман був звинувачений у **таємних зносинах із Дорошенком і знятий з посади гетьмана**.

Дем'ян Многогрішний - гетьман Лівобережної України (1669 - 1672)

Гетьманування Івана Самойловича (1672-1687 рр.)

Іван Самойлович

- Гетьман Лівобережної України у 1672-1687 рр.
- За гетьманування Д. Многогрішного був генеральним суддею. Підтримав змову козацької старшини проти Д. Многогрішного й **1672** на старшинській раді обраний лівобережним гетьманом.
- На Переяславській раді **1674 р.** обраний гетьманом усієї України. Проте фактично об'єднання Лівобережної та Правобережної України відбулося після зречення булави П. Дорошенка. За бахчисарайським договором 1681 р. втратив владу на Правобережжі. Командував козацькими військами в першому Кримському поході 1687 р., був звинувачений у його провалі й позбавлений гетьманства.

Гетьманування Івана Самойловича (1672-1687 рр.)

- У 1672 р. І. Самойлович підписав з Росією Конотопські статті.
- ✓ скасовувалися компанійські (наймані) полки;
- ✓ гетьман позбавлявся права знімати старшину з посади без вироку військового суду або згоди старшинської ради;
- ✓ гетьманові заборонялося підтримувати зовнішні відносини без царської згоди, особливо з П.Дорошенком
  - У 1674 р. І. Самойлович оголосив себе гетьманом обох берегів Дніпра (усієї України), здійснив похід на Правобережжя, але під натиском турецько-татарської армії був змушений відступити.
    - Щоб остаточно підірвати економіку Правобережжя
    - І. Самойлович здійснив «Великий згін» — насильне переселення мешканців Правобережжя на Лівобережжя.

Іван Самойлович

- ❖ Гетьман рішуче протидіяв спробам Запорозької січі відігравати роль самостійної політичної сили. Він по суті поклав край скликанню загальних козацьких рад і називав себе «верховним володарем і господарем вітчизни».
- ❖ Самойлович започаткував інститут «бунчукових товаришів», до якого належали діти старшини, які з юнацьких років, перебуваючи в оточенні гетьмана, готувались обіймати в майбутньому керівні посади.
- ❖ Гетьман сприяв становленню старшинського землеволодіння. Сам він був великим землевласником. Володів м. Гадяч і 14 селами.
- ❖ Прагнення Самойловича до одноосібної влади, явне тяжіння до запровадження монархії в Україні непокоїло царський уряд, його було усунуто від влади.

ПОЖВАВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

- Яскравою рисою гетьманування І. Самойловича стало пожвавлення культурного життя.
- Найбільші зрушення сталися в архітектурі та будівництві. Зокрема І.Самойлович фундував Троїцький собор Гусятинського монастиря під Прилуками, збудований у 1674-1676 рр. Визначними пам'ятками тих часів стала мурована церква Іоанна Предтечі в Стародубі , трапезна Троїцького монастиря в Чернігові (1677-1679). У 1679 розпочалося будівництво Троїцького собору в Чернігові, а в 1682 – Преображенського собору Мгарського монастиря біля Лубен (обидва собори остаточно збудовані при І. Мазепі)

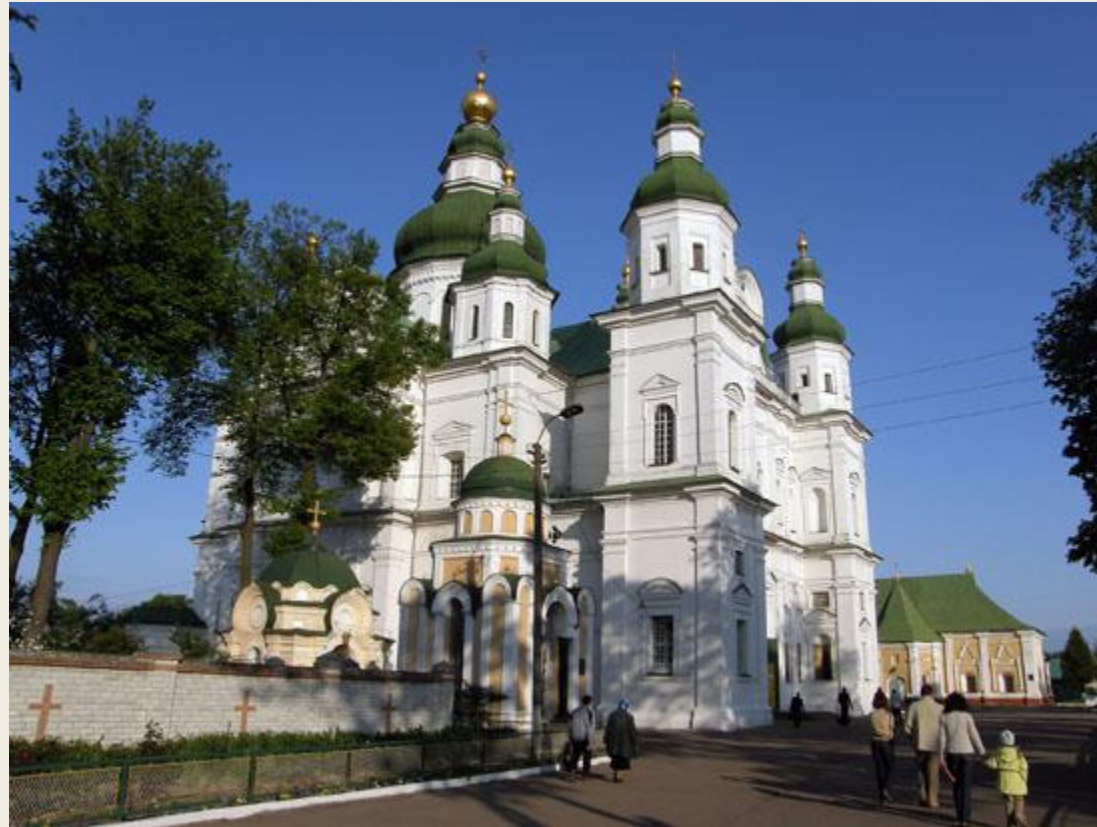
Троїцький собор Густинського монастиря. 1674–1676.

Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові. 1679-1695.

Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові. 1679-1695.

Юрій Хмельницький

Гетьманування Ю. Хмельницького

- «Князь Сарматії та України, Володар Війська Запорозького»
- Ю. Хмельницький був ставлеником Туреччини, яка прагнула зберегти контроль над правобережжям після зречення П. Дорошенка.
- У 1677 р. Ю. Хмельницький здійснив проти росіян та лівобережного гетьмана І.Самойловича разом з татарами та турками перший Чигиринський похід, але невдало.
- У 1678 р. відбувся другий Чигиринський похід, у результаті якого Чигирин був зруйнований.

Чигиринські походи

Чигиринські походи	
Похід	Перебіг подій та результат
Перший (1677 р.)	Облога Чигирини 160-тисячною турецько-татарською армією, яка тривала три тижні; місто захищали україно-московські війська під командуванням І. Самойловича та воєводи Г. Ромадановського; Ю. Хмельницький змушений був відступити
Другий (1678 р.)	200-тисячне турецько-татарське військо захопило Чигирин після місячної облоги; підірвавши місто, російсько-українська армія відійшла на Лівобережжя, проте османська армія не стала її переслідувати і відступила з України
Наслідки	Ю. Хмельницькому дісталася влада на Правобережній Україні; вони довершили спустошення Правобережжя

Чигиринські походи та гетьман Юрій Хмельницький (1677-1681)

- Боротьба між Московським царством та Туреччиною і Кримським ханством завершилась **13 січня 1681** р. підписанням ***мирного договору у Бахчисараї***.
- За цим договором
  - кордон між Османською імперією та Московією встановлювався по Дніпру;
  - Стамбул отримував Північну Київщину, Брацлавщину та Поділля.

Бахчисарайський мирний договір 1681 р

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

```
graph TD; A[УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ] --> B[Під контролем Туреччини]; A --> C[Росія отримала]; B --> D[Територія між Дністром і Бугом]; C --> E["Лівобережну Україну з Києвом, Васильковом, Трипіллям, а також Запорозжя. Південна Київщина, Брацлавщина та Поділля протягом 20 років мала залишатися нейтральною та незаселеною"]; style E fill:#4a86e8,color:#fff,stroke:#fff,stroke-width:2px
```

Під контролем
Туреччини

Росія отримала

Територія між
Дністром і Бугом

Лівобережну Україну з
Києвом, Васильковом,
Трипіллям, а також
Запорозжя. Південна
Київщина, Брацлавщина
та Поділля
протягом 20 років мала
залишатися нейтральною
та незаселеною

"Вічний мир"

1686 р.

- Бахчисарайський мир не був вигідним для Речі Посполитої, яка скориставшись поразкою Османської імперії під Віднем 1683 р. відновила контроль над більшою частиною Правобережної України.
- А вже 6 травня 1686 р. в Москві між Польщею та Московією було укладено новий - "Вічний мир".
- За яким, Польща визнавала Лівобережну Україну, Київ за Московією; **Польща отримувала** Північну Київщину, Волинь та Галичину; **Поділля до 1699 р.** залишалось в складі Османської імперії, після чого також було включеним до Речі Посполитої.

Річ Посполита

Московське царство

Османська імперія

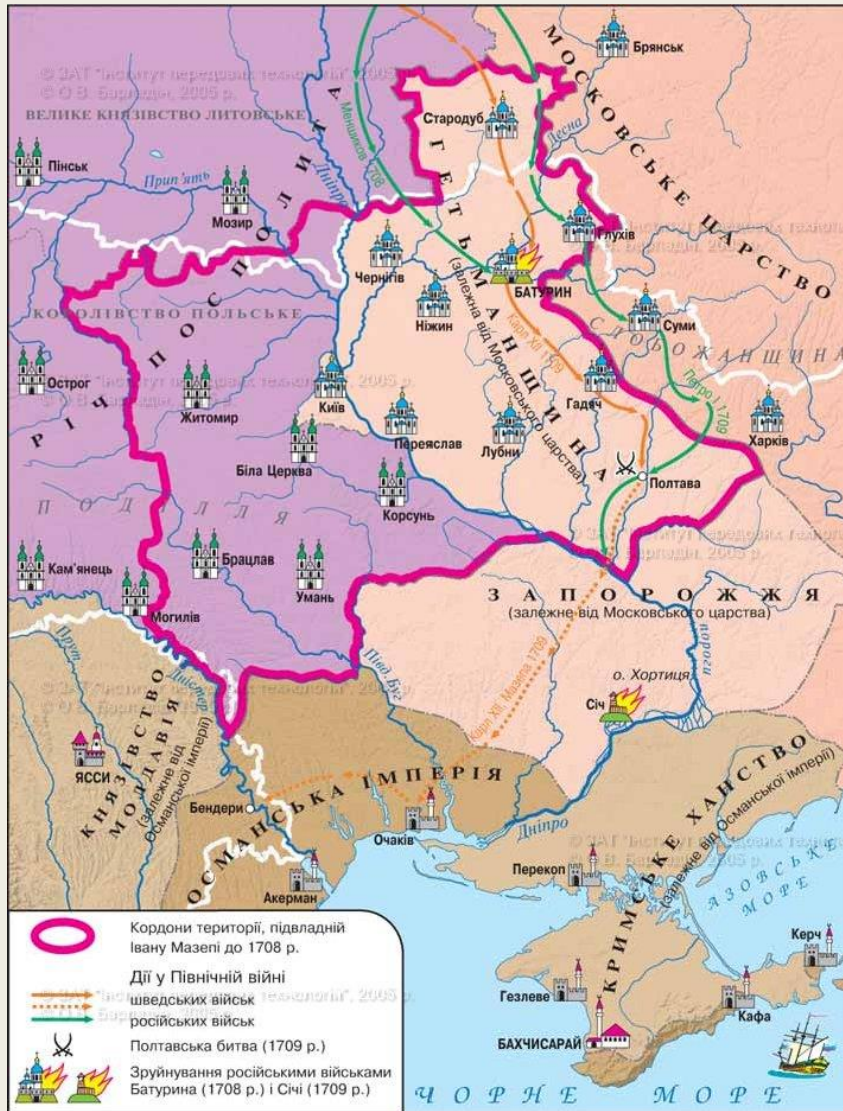
- Межа територій, охоплених повстанням із С.Разіним (1667 – 1671 рр.)
- Українська козацька держава, об'єднана П.Дорошенком (червень 1668 – березень 1669 рр.)
- Обрання Д.Многогірського гетьманом Лівобережжя (9 березня 1669 р.)
- Українські міста, у яких, за Глухівськими статтями, укладеними між Д.Многогірським і царським урядом, залишалися московські гарнізони
- Перехід П.Дорошенка під турецький протекторат (березень 1669 р.)
- Обрання гетьманом П.Суховія (травень 1669 р.)
- Обрання гетьманом Правобережної України М.Ханенка (серпень 1669 р.)
- Похід польського війська проти П.Дорошенка восени 1671 р.
- Походи турецьких військ у 1672 – 1675 рр.
- Облога й падіння Кам'янецької фортеці (серпень 1675 р.)
- Бучацький мирний договір (18 жовтня 1672 р.)

- Територія, яка за Бучацьким договором переходила до складу Османської імперії
- Землі, які передавалися П.Дорошенку за умови визнання васальної залежності від Османської імперії
- Територія, на якій польською владою було відновлено козацький устрій (80-90-ті рр. XVII ст.)
- Перший Кримський похід московсько-українського війська (травень – червень 1687 р.)
- Усунення І.Самойловича від влади (липень 1687 р.)
- Державні кордони на 1686 р.
- Зречення П.Дорошенком гетьманства на користь І.Самойловича (вересень 1676 р.)

Instagram: history_zno_online

© ІПТ

Гетьманщина (друга половина XVII – друга половина XVIII ст.). Гетьман Іван Мазепа

Іван Мазепа - гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній (1687–1704) і всій Наддніпрянській Україні (1704–1709).

Реалізуючи плани політичного об'єднання українських земель, Мазепа намагався поширити свій вплив на Правобережну Україну. Він всебічно підтримував правобережне козацтво, котре можна було використати в разі наступу поляків на Лівобережну Україну, а також у боротьбі за владу над правобережними теренами. Опорою центральної влади була козацька старшина. Політика гетьмана сприяла еволюції українського суспільства в напрямку подальшого поділу на стани. Збідніле козацтво перетворювалося на підданих козацької старшини, шляхти і монастирів. І.Мазепа видавав розпорядження, котрі законодавчо оформляли диференціацію козацького стану.

ГЕТЬМАНЩИНА ЗА ПРАВЛІННЯ ІВАНА МАЗЕПИ

- 1708 р. – українсько-шведський союз, зруйнування Батурина;
- 1709 р. – зруйнування московитськими військами Чортомлицької січі, Полтавська битва;
- 1710 р. «Конституція ...» Пилипа Орлика;

Іван Мазепа

	Гетьманщина наприкінці 17 ст.		Полтавська битва 27 червня 1709 р.
	Західне Поділля, повернуте Османською імперією Речі Посполитій у 1699 р.		Відступ Карла XII та І. Мазепи
	Межа територій, приєднаних до Росії за Константинопольським миром 1700 р.		Прутський похід Петра I 1711 р.
	Район козацького повстання С. Палія (1702–1704 рр.)		Місце оточення російської армії під час Прутського походу в 1711 р.
	Похід І. Мазепи на Західну Україну в 1704–1706 рр.		Межа територій, що переходили під зверхність турецького султана за умовами Прутського мирного договору (1711 р.)
	Території, підвладні І. Мазепі в 1704–1709 рр.		Російсько-турецький кордон за умовами Белградського мирного договору (1739 р.)
	Шведські виправи проти Польщі в 1704–1709 рр.		Райони гайдамацького руху 1734 і 1735–1740 рр.
	Похід шведського війська в 1709 р.		Район дій опришків на чолі з О. Довбушем (1738–1745 рр.)
	Рух російських військ		Запорізькі землі на середину 18 ст.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

Визначальною рисою внутрішньої політики гетьмана І. Мазепи було:

- ❑ прагнення об'єднати землі **Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя та Слобожанщини** в **єдине утворення**, державу західноєвропейського зразка зі збереженням традиційного козацького устрою.
- ❑ **Підтримував козацьку старшину**, прагнув чітко розмежувати козацтво й селянство. Прагнув створити козацьку еліту – заохочував навчання молоді в Києво-Могилянській академії та за кордоном.
- ❑ **Домагався стабілізації** економічного та політичного життя.

ІВАН МАЗЕНПА

Панегірик на честь Івана Мазепи.
1706 р. Гравюра І. Мигури.

ПАНЕГІРИК - поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого — вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

- Одним з найважливіших напрямів політики гетьмана була **культурно-просвітницька діяльність**. У розвиток української освіти, науки, мистецтва, книговидання він вкладав величезні кошти з державної скарбниці та власні.
- Щедрі пожертви гетьмана змінили **архітектурні обриси багатьох міст**. Так, у Києві було збудовано новий мурований **Богоявленський собор Братського монастиря, Військово-Микільський собор з мурованою дзвіницею і трапезною палатою в Пустинно-Микільському монастирі, церкву Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі**.
- Інша царина його культурницької діяльності - **друкарська справа**. Видання мазепинської доби належать до найкращих українських книгодруків. Сам гетьман, маючи одну з **найбагатших в Україні книгозбірень**, обдаровував книжками монастирі, церкви, окремих осіб.
- Не менше, ніж церквами й монастирями, опікувався гетьман **Києво-Могилянською академією**, дбав і про створення нових осередків культури, одним із яких став **Чернігівський колегіум**.

Богоявленський собор Братського монастиря в Києві. Зруйнований.

Військово-Микільський собор Пустинно-Микільського монастиря в Києві. Зруйнований.

ПІВНІЧНА ВІЙНА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

Північна війна 1700 – 1721 рр. точилася між Швецією та антишведським союзом у складі Речі Посполитої, Росії, Данії, Саксонії.

- **У 1700 р. Північна війна.** Інтереси Росії у війні проти Швеції за здобуття виходу через Балтійське море до Західної Європи не мали жодного стосунку до України.

До того ж

- козаки за свою службу не отримували ніякої винагороди,
- потерпали від утисків та образ московських воєначальників.
- дуже часто козаків використовували як дешеву робочу силу для каналних і землерийних робіт, на будівництві нових доріг, фортець та інших укріплень.

Непевність майбутнього примушувала старшину й гетьмана замислюватися над подальшою долею Гетьманщини. Охоплена антимосковськими настроями, старшина чинила тиск на І. Мазепу, який і сам розумів згубність відносин козацької України з Росією. Плакаючи мрію вивести Гетьманщину з-під влади царя, І. Мазепа в 1704-1705 рр. удався до таємних дипломатичних зносин з противниками Москви.

Стосунки І. Мазепи та Карла XII

- восени 1705 р. він налагодив зв'язки з польським королем Станіславом Лещинським, якого було обрано 1704 р. тими угрупованнями, що підтримували шведського короля. Через С. Лещинського український гетьман сподівався встановити відносини зі Швецією.

29–30 жовтня 1708 р. у містечку Гірках на Сіверщині. І. Мазепа та Карл XII укладають договір

Гетьманщина + Швеція, за яким:

- 1) Україна має бути незалежною і вільною;
- 2) усі загарбані Московією землі, що колись належали «руському» народові, мають бути повернені Українському князівству;
- 3) шведський король зобов'язаний захищати країну від усіх ворогів і посилати допомогу, коли про це просять гетьман і «стани»;
- 4) Мазепа має бути довічним князем України;
- 5) шведський король не має права претендувати на титул князя чи командувача збройних сил князівства;
- 6) для стратегічних потреб шведське військо може займати п'ять українських міст (Стародуб, Мглин, Батурин, Полтаву, Гадяч)

Україна в подіях Північної війни 1700-1721 рр

- І. Мазепа прагнув схилити на свій бік Запорізьку Січ, яка тоді ще не пристала до жодної зі сторін. Запорізьке 10-тисячне військо користувалося довірою та пошаною народу й могло стати тією силою, яка допомогла б шведам. Це добре розумів і Петро I, який протягом зими 1708 р. - весни 1709 р. наполегливо переконував запорожців не підтримувати І. Мазепу.
- Січова рада вирішила підтримати І. Мазепу й перейти на бік шведського короля. 26 березня 1708 р. 8-тисячний загін запоріжців на чолі з Костем Гордієнком, вирушили до Великих Будищ на зустріч із Карлом XII. Зустріч І. Мазепи, К. Гордієнка та шведського короля відбулася 27 березня 1709 р.
- Відповіддю Петра I на приєднання запорожців було зруйнування Чортомлицької Січі. Прямуючи на Січ, війська московського полковника П. Яковлєва нищили козацькі містечка й села.

Україна після «зради» Мазепи

У відповідь на дії українського гетьмана **Петро I звернувся до українців**. У численних відозвах він звинуватив *І. Мазепу у зраді, у намірі віддати Україну Польщі, а православні церкви й монастирі - уніатам.*

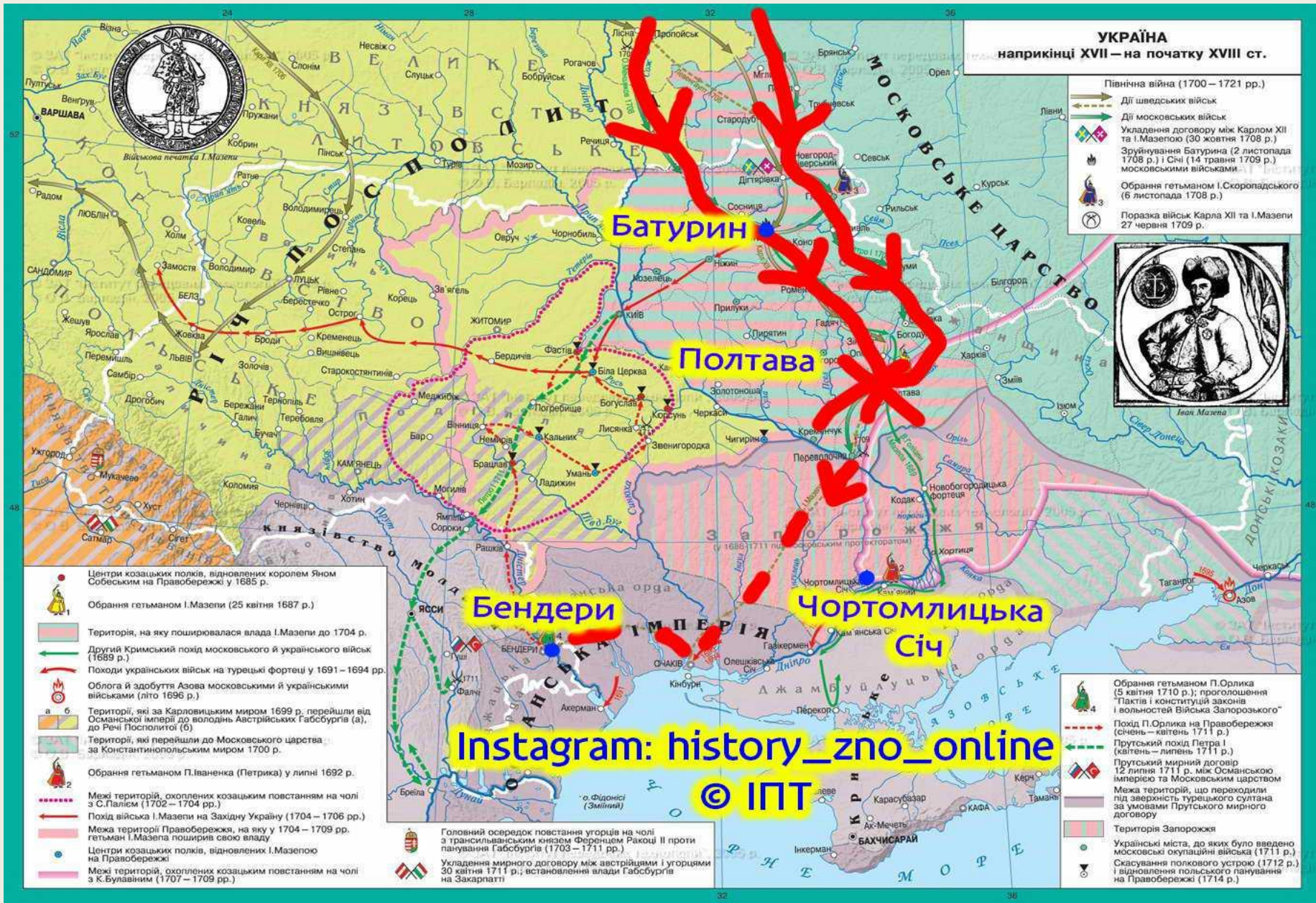
Цар також **наказував старшині й полковникам терміново зібратись у Глухові для обрання нового гетьмана.**

Водночас Петро I наказав **О. Меншикову зруйнувати гетьманську резиденцію - Батурин.**

- ❑ Місто захищали міцні укріплення. Тому спроби швидко здобути **Батурин** виявилися безрезультатними: жителі були налаштовані захистити гетьманську столицю.
- ❑ Та через **зраду полкового старшини Прилуцького полку Івана Носа**, який показав на потаємний хід, російські вояки **2 листопада 1708 р.** вдерлися до міста і вбили всіх його мешканців. Потім Батурин було вщент зруйновано.

Україна після «зради» Мазепи

- ❑ 2 листопада 1708 р. в присутності царя у глухівській Свято-Троїцькій церкві І. Мазепі було проголошено **церковне прокляття (анафему)**
- ❑ Згідно з іншим наказом царя, **6 листопада в Глухові 1708 р. відбулася старшинська рада**. Щоправда, на неї прибули тільки чотири полковники: стародубський, чернігівський, наказні переяславський та ніжинський. Гетьманом «було обрано» стародубського полковника **Івана Скоропадського (1708-1722)**.
- ❑ У травні 1709 царські війська зруйнували укріплення **Чортомлицької Січі на острові Базавлук**

УКРАЇНА
наприкінці XVII — на початку XVIII ст.

- Північна війна (1700–1721 рр.)**
- Дії шведських військ
  - Дії московських військ
  - Укладення договору між Карлом XII та І.Мазепою (30 жовтня 1708 р.)
  - Зруйнування Батурина (2 листопада 1708 р.) і Січі (14 травня 1709 р.) московськими військами
  - Обрання гетьманом І.Скоропадського (6 листопада 1708 р.)
  - Поразка військ Карла XII та І.Мазепи 27 червня 1709 р.

- Центри козацьких полків, відновлених королем Яном Собеським на Правобережжі у 1685 р.
- Обрання гетьманом І.Мазепи (25 квітня 1687 р.)
- Територія, на яку поширювалася влада І.Мазепи до 1704 р.
- Другий Кримський похід московського й українського військ (1689 р.)
- Походи українських військ на турецькі фортеці у 1691–1694 рр.
- Облога й здобуття Азова московськими й українськими військами (літо 1696 р.)
- Території, які за Карловицьким миром 1699 р. перейшли від Османської імперії до володінь Австрійських Габсбургів (а), до Речі Посполитої (б)
- Території, які перейшли до Московського царства за Константинопольським миром 1700 р.
- Обрання гетьманом П.Іваненка (Петрика) у липні 1692 р.
- Межі територій, охоплених козацьким повстанням на чолі з С.Палієм (1702–1704 рр.)
- Похід війська І.Мазепи на Західну Україну (1704–1706 рр.)
- Межа територій Правобережжя, на яку у 1704–1709 рр. гетьман І.Мазепа поширив свою владу
- Центри козацьких полків, відновлених І.Мазепою на Правобережжі
- Межі територій, охоплених козацьким повстанням на чолі з К.Булавним (1707–1709 рр.)

- Головний осередок повстання угорців на чолі з трансильванським князем Ференцем Ракоці II проти панування Габсбургів (1703–1711 рр.)
- Укладення мирного договору між австрійцями і угорцями 30 квітня 1711 р.; встановлення влади Габсбургів на Закарпатті

- Обрання гетьманом П.Орлика (5 квітня 1710 р.); проголошення "Пакту і конституцій законів і вольностей Війська Запорозького" (січень — квітень 1711 р.)
- Похід П.Орлика на Правобережжя (січень — квітень 1711 р.)
- Пруський похід Петра I (квітень — липень 1711 р.)
- Пруський мирний договір 12 липня 1711 р. між Османською імперією та Московським царством
- Межа територій, що перейшли під зверхність турецького султана за умовами Пруського мирного договору
- Територія Запорозжя
- Українські міста, до яких було введено московські окупаційні війська (1711 р.)
- Скасування полкового устрою (1712 р.) і відновлення польського панування на Правобережжі (1714 р.)

Instagram: history_zno_online

© ІПТ

Україна в подіях Північної війни 1700-1721 рр.

Навесні 1709 р. Карл XII відновив воєнні дії. Він вирішив розпочати наступ на Москву. Шлях шведів мав пролягати через Харків і Курськ. Щоб просуватися згідно з планом операції, шведському війську **треба було знешкодити добре укріплену Полтаву**. Карл XII сподівався взяти місто штурмом, або внаслідок переговорів, однак того не сталося. Тому **1 травня** шведське військо розпочало облогу.

Україна в подіях Північної війни 1700-1721 рр

Тим часом до міста прибув Петро I з головними силами. **27 червня 1709 р. стався генеральний бій.** Він розпочався о 5-й годині ранку атакою шведської піхоти на московські редути (земляні укріплення). Близько 11-ї години **битва закінчилася цілковитою поразкою шведів.**

Серед причин поразки історики називають

- передусім значну **нерівність сил під Полтавою.**
- Карл XII злегковажив силами російської армії. Молодий полководець **занадто вірив у свою воєнну вдачу.**
- Не врахував він і того, що **шведська армія була відірвана від баз постачання,** що через дії царя неможливою стала допомога з боку хана.
- шведський король унаслідок поранення **не зміг особисто керувати боєм.**

Полтавська битва. Репродукція картини Мартена Молодшого. Початок 18 ст.

І. Мазепа і Карл XII після Полтавської битви.

- Карл XII та І. Мазепа прямували до турецького кордону.
- 7 липня вони переправилися на правий берег Бугу, перетнули турецький кордон біля Очакова й рушили **до Бендер**.
- 1 серпня поранений Карл XII і хворий І. Мазепа зупинилися в передмісті Бендер. Тут, у с. Варниці, І. Мазепа вже не вставав з ліжка, доживаючи останні дні.

Помер він у ніч проти 22 вересня 1709 року.

Після Полтавської битви козацькою Україною прокотилася хвиля царського терору:

- виносилися смертні вироки мазепинцям,
- заборонялося друкувати книжки українською мовою,
- багатьох представників старшинської адміністрації було позбавлено урядових посад і маєтків.
- важливі посади надавалися росіянам та німцям, а також тій українській старшині, що зберегла відданість цареві.
- Чимало старшини було заарештовано й вислано до Сибіру.

Після Полтавської битви значно посилюється наступ на українську державність.

Пилип Орлик

- Після смерті гетьмана І. Мазепи та частина козаків, яка пішла з ним у вигнання, на козацькій раді **5 квітня 1710 р. в Бендерах (Молдавія) обрала собі керманича. Гетьманом став найближчий сподвижник І. Мазепи - генеральний писар Пилип Орлик.**
- Діяльність П. Орлика на гетьманській посаді була спрямована на створення **антиросійської коаліції.**

1. Гетьман Пилип Орлик. Уявний портрет.

2. Булава Пилипа Орлика.

Пилип Орлик та його Конституція

- **Бендерська Конституція**, Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорозького – перша європейська конституція в сучасному розумінні, **складена 5 (16) квітня 1710 р.** при обранні гетьманом України П. Орлика